

Luleå stads första stadsträdgård

Av Thomas E:son Åkerlund

Luleå kommuns vackra planteringar imponerar varje sommar och tas nog för givet av många, utan tanke på allt arbete som läggs och har lagts ned för att försköna vår kommun. Men som så mycket annat finns det en historia och utveckling bakom den mångfald av planteringar och träd som finns idag. Redan under 1860-talet diskuterade stadens styrande trädplantering och sätt att underlätta för dem som själv ville anordna trädgårdar. I dag tjänar kommunens planteringar även som inspirationskällor för de som vandrar genom parkerna och olika hortikulturella utsmyckningar är en integrerad del av stadsplaneringen.

Under det tidiga 1860-talet stod Luleå stad inför inrättandet av ett lokalt självstyre – kommunen – och då skulle det gamla rådhuset, som uppfördes 1690, ersättas med ett nytt. Men man byggde inte bara ett rådhus utan planerade även omgivningen. Den 6 maj 1862 diskuterade drätselkammarens ledamöter torget, i den södra delen av nuvarande stadsparken, och det beslutades att skjuta iordningställandet på framtiden. Men redan den 28 maj tar man upp torgfrågan igen och beslutar att den sluttande ytan från Gustafskyrkan (som stod på samma plats som nuvarande domkyrkan) mot Bergströmska gården ska jämnas ut. Det utfördes under sommaren 1863. Dessutom gavs ordföranden, lantmätaren Johan Erik Nyström (1822–1889), i uppdrag att utreda frågan om planteringar på torget.

I september 1862 lämnar Nyström utredningen till drätselkammaren, nuvarande kommunstyrelsen, och där framgår bl a att det finns ett behov av en trädgårdsmästare. Det beslutas att köpa in Emelie Widmarks tomt nr 77 och 78 för 600 riksdaler riksmünt. Delar av tomterna skulle användas till stadsträdgård och till Trädgårdsgatans uppbrytande. Området kallades Tjærngärdet efter den nära liggande tjærnen, som numera är utdikad. Widmark var änkefru efter Henrik Widmark (1800–1861) som var landshövding i Norrbottens län 1859–1861. Den 13 juli 1863 får J E Nyström drätselkammarens uppdrag att skriva under köpebrevet.

I november 1863 beslutar drätselkammaren att en förfrågan ska skickas till ordföranden för Trädgårdsföreningen i Stockholm om lämplig trädgårdsmästare för staden. Denna förening, som bildades 1832 och var Sveriges första trädgårdsförening, utbildade trädgårdsmästare i anslutning till Rosendals slott. Byggnaden var belägen på Djurgården i Stockholm och nyttjades flitigt av Karl XIV Johan som sommarnöje. Under åren 1861–1911 disponerade nämnda förening ett område vid Rosendal.

I februari 1864 behandlar fullmäktige ett brev från föreståndaren vid Trädgårdsföreningen, N U Blomberg. Han rekommenderar eleven Anders Petter Almgren (född 1838) som kommer att avsluta sin utbildning under våren 1864. Blomberg upprättar också ett förslag till kontrakt mellan staden och Almgren under punkt nr 6 föreslås att det:

”Tillförsäkras honom rättighet att idka glasmästeri. Finnes förut en glasmästare på platsen, må båda täfla om kunderna, men ingen vidare tillåtas utöfva detta yrke, hvarken i staden eller dess granskap.

*Stockholm, Rosendal & Svenska Trädgårdsföreningen den 15 februari 1864.
N.U. Blomberg Föreningens Föreståndare.”*

Förmodligen låg det nära till hands att trädgårdsmästare kunde skära glas till växthus, men troligen arbetade Almgren aldrig som glasmästare i Luleå. I hyreslokalen fanns de knappast utrymme och i kontraktet med fullmäktige nämns aldrig Blomgrens förslag.

Fullmäktige beslutar att upprätta ett kontrakt med Almgren vilket dels innebär fri bostad och betald hitresa dels 200 riksdaler riksmünt för att uppodla jorden till bostaden. Dessutom får han en famn

vardera björk-och tallved per år och möjlighet att vid sidan av tjänsten betjäna allmänheten i trädgårdsfrågor till en fastställd summa per dag.

Den 1 maj 1864 upprättas ett hyreskontrakt mellan staden och Bror Ulrik Kock (född 1807). Där framgår att Kock hyr ut ett rum i sin gård i kvarteret Skatan, söder om stadsträdgården, under perioden 15 maj till 15 oktober. Denne Kock hade tidigare varit fängvaktmästare vid länsfängelset i Piteå och avancerat till kanslivaktmästare vid länsstyrelsen. När länsstyrelsen 1856 flyttade från Piteå och Luleå blev residensstad följde han med.

Första säsongen var förmodligen en väldigt arbetskrävande sommar för Almgren. Det var hans första arbete som trädgårdsmästare, han var 26 år, ursprungligen från Nyköping och Luleå låg långt norrut. Till råga på allting så måste han starta från början med trädgården, eftersom det aldrig funnits någon. Det blev främst arbete med markberedning, dessutom ordnade han med två grindar för att avgränsa trädgården. För att förenkla bevattningen behövdes en brunn i stadsträdgården och den grävdes av bonden Isak Paulsson Hvitman (född 1831) från Alvik under hösten 1864.

Under de första två sommarmånaderna inser Almgren att det inte ekonomiskt går att försörja sig. Den 2 augusti lämnar han en skrivelse till ”Herrar Stadsfullmäktige”, i vilken han förklarar att kontraktet måste omförhandlas fr o m den 1 oktober om han överhuvudtaget ska stanna kvar. Almgren menar dels att säsongen är kort dels att en köksträdgård behöver 3–4 års tid innan den ger förtjänst. Han föreslår en årlig lön på 200 riksdaler mot att han utan särskild ersättning sköter om stadens planteringar. Dessutom begär Almgren två boningsrum och källare hyresfritt, i stället för endast ett rum, i väntan på uppförande av bostad (avsikten var redan från början att uppföra en bostad till trädgårdsmästaren i direkt anslutning till stadsträdgården). Till stadsträdgården begär han 50 lass gödsel årligen, ett staket samt brunn med pump.

Stadsfullmäktige beslutar att upprätta ett nytt kontrakt i enlighet med Almgrens förslag men vill vänta med staketet tills boningshuset blir uppfört. Almgren fortsätter att bo hos familjen Kock eftersom de lyckas bereda det utrymme han behöver. Vid fullmäktigemötet den 29 mars 1865 beslutas att uppförandet av stadsträdgårdsmästarens bostad skulle anstå till vintern. Nästa gång frågan behandlas, den 27 december 1865, beslutas att den ska anstå till efterföljande år. Under vårvintern 1865 färdigställs brunnen samt besiktas och godkänns av ledamöterna, skepparen Nils Petter Sundström och målaren J F Lihnd, likaledes besiktas drivbänkarna och Almgren köper in 75 lass gödsel till stadsträdgården. Under denna sommar verkar Almgren ha kommit igång med verksamheten, vilket olika annonser i Norrbottens-Kuriren visar: i mars finns blomsterfrön till salu, i april önskar han köpa schalottenlök, i juni är rosfrön till salu, i juli finns gurkor, pepparrot och dahlior till salu, i augusti potatis och diverse grönsaker och i september äpplen till salu.

Enligt Almgrens tidigare förslag till kontrakt skulle han avlönas med 200 riksdaler per år mot att han, utan särskild ersättning, skulle sköta stadens planteringar. Under hösten 1865 får han verkligen göra rätt för sin lön, då anordnas ett stort planteringsarbete kring det nya rådhuset. Stadens styrande vill verkligen utsmycka staden, måhända på grund av att den sedan år 1856 var residensstad. Under 1860-talets början har man uppfört både ett elementarläroverk samt ett nytt rådhus i närheten av det gamla. I båda fallen innebar det rivning eller flyttning av häbbare och bodar. Dessutom hade drätselkammaren 1862 beslutat att ett torg skulle planeras i anslutning till rådhuset samt att planteringar skulle ordnas.

Planteringar är något som lokaltidningen Norrbottens-Kuriren lyfter fram den 13 juli och den 31 augusti 1865:

”Förgäfvets hafva vi och mången med oss väntat derpå, att man omsider skulle skrida till den längesedan beramade trädplanteringen här i staden. Förgäfvets hafva staden respektive hundar gjort allt för att öka planteringskassan; [här syftar de på att hundskatten användes till planteringsarna, författarens anmärkning] skönhetsinnet har ännu icke så mycket som en buske att fagna sig åt. Huru länge vederbörande (dessa så

ofta anropade 'vederbörande'!) skola dröja med planens verkställande, ligger i framtidens knän.

- Fråga till vederbörande... När skall den för tre år sedan beslutade planeringen börja?"

Huruvida det nu var lokaltidningens förtjänst eller om staden redan hade startat planeringen av arbetet får vara osagt, men under hösten samma år påbörjas planeringarna. Trädgårdsmästare Almgren blir arbetsledare för en "planteringsstyrka" bestående av Abraham Brännström (född 1837), Nils Aron Johansson (född 1836), Nils Peter Sundin (född 1845), Nils Enqvist (född 1836) och Hans Petter Sundvall. Tillsammans gräver de 87 gropar, kör 305 lass jord, 16 lass sten, 5 lass träd och 15 tunnor vatten. Dessutom ordnar de stängsel kring planeringarna vilket innebär 20 lass med sparrar och plank.

Inför detta stordåd uttrycker Norrbottens-Kuriren den 5 oktober sin ironiska glädje:

"Ändtligen har man efter trenne års långa dröjsmål funnit för godt att lägga första handen vid trädplaneringen inom staden. Nu tyckes det vilja blifva något utaf, ty tänk, man har redan anslagit den nätta summan af – hundrade Riksdaler banko! Få vi icke nu en riktig boulevard, – så få vi åtminstone ett par träd. – som emedlertid ingen gatubelysning finnes och man ej kan begära, att månen skall gå brandvakt alla nätter, så hemställes, huruvida det ej vore skäl att sätta ett provisoriskt skrank omkring de för träden afsedda grafvarne, på det att ej någon, som är okunnig om dessa råttfällor, måtte oförtänt råka ut för att blifva lefvande begrafven."

Två år efter den omfattande planering av träd kring rådhusorget känner sig fullmäktige nödgade att utlysa en belöning på 50 riksdaler:

"till den eller de personer som kunna förebringa såsom bevisning, att våldsverkarne å stadens planeringar må kunna till ansvar fällas; som ock om det straff hvarmed en sådan våldsverkan i nya strafflagen är belagd."

Den 26 februari 1866 författar Almgren en skrivelse till stadsfullmäktige. Där han på grund av de svåra tider som råder begär löneförhöjning, annars ser han sig nödsakad att begära avsked. Exakt en månad senare skickar han ytterligare en skrivelse. Denna gång med en begäran om 700 riksdaler i årslön.

Den 7 april 1866 behandlas Almgrens begäran om löneförhöjning. I drätselkammarens remisshandling framgår att staden inte längre klarar sig utan trädgårdsmästare och att stadsträdgården ännu inte ger någon inkomst åt trädgårdsmästaren. Efter diskussioner i stadsfullmäktige beslutar ledamöterna att höja årslönen från 200 riksdaler till 250 riksdaler fr o m den 1 oktober, med tillägget "om Almgren icke åtnöjdes, egde han att lämna Trädgårdsmästarebefattningen den 1a October innevarande år." Stadsträdgårdsmästaren och fullmäktige når inte en överenskommelse och Almgren flyttar efter säsongen 1866.

I slutet av september månad har Svenska Trädgårdsföreningen utställning och blommor och frukter i Stockholm. I utställningen deltar Almgren med grönsaker från Luleå "hvilka med beröm omnämnas", Norrbottens-Kuriren 11 oktober 1866.

Den 1 augusti 1867 redogör Norrbottens-Kuriren för det hortikulturella läget i staden:

"Man har likväl nu ändtligen, ehuru med knapp nöd, hunnit så långt, att man lärt sig inse och erkänna behovet af trädplanering i och för stadens försköning och äfven redan gått i författning härom. Så har en särskild trädgårdsmästare blifvit införskrifven och åt honom blifvit upplåten till bruk och begagnande en staden tillhörig och inom densamma belägen jordegga, hvilken ock af honom inom kort tid gjorts blomsterpydd och fruktbarande. Den ringa förtjensten äfvensom den ringa aflöningen har, dock gjort, att han nu på det senaste året funnit sig föranlåten att draga hädan och få nu se, hvad herrar

Stadsfullmäktige vidare åtgöra saken. Likaså blef äfven åt honom uppdraget att verkställa behöfliga trädplanteringar å staden offentliga platser. Det torde dock komma att dröja något, innan vi få lustvandra under dessa nyplanterade träds skugga. Här är det emedlertid stadens hundar, herrar jägare och mopsälskarinnor till icke ringa förargelse, som få betala fiolerna, ithy att den så kallade hundskatten blifvit anslagen till detta vällofliga ändamål.”

Förvisso fanns det inte längre någon stadsträdgårdsmästare men istället anlätades trädgårdsmästaren Johan Carlsson för att vattna planteringarna och omplantera döda träd, vilket han gjorde åren 1867–68. De efterföljande två åren skötte åkaren Carl Lindholm (född 1834) vattningen och åren 1871–1875 hade åkaren och värmlänningen Lars Larsson (född 1834) uppdraget. Det låg förstås nära till hands att åkare hade uppdraget, med tanke på de tunga vattentransporterna i en stad utan vattenledningar.

Men vad skulle då stadens styrande göra med själva stadsträdgården. Drätselkammaren beslutade att dela upp den odlingsbara ytan i fem lotter, varav en del var drivbänkarna, och arrenderade ut dessa med villkor att det odlades potatis eller andra rotfrukter. Lotterna ropades in av handelsmannen Olof Daniel Sundberg (2 lotter), handelsmannen H J Sundström (1 lott), skomakaren C F Berglund (1 lott samt drivbänkarna). Handelsmannen Sundberg skötte inte sina lotter och ålades att snygga upp området eller så skulle kammaren ordna det på hans bekostnad. Nämda Sundberg (född 1814), som var ledamot i drätselkammaren, var inte närvarande vid detta beslut och i efterföljande paragraf blev han bötfälld för frånvaro. Åren 1868–69 arrenderades trädgården av den gamle trädgårdsmästaren Johan Carlsson (född 1808).

Under sensommaren 1869 anmälde borgmästaren Fredrik Hedström (född 1828) att han gärna skulle vilja bebygga tomten där trädgården låg (Hedström verkade som stadens borgmästare åren 1867–1888 och efterträddes av A E Fagerlin). Hos ledamöterna rådde det olika åsikter om huruvida Hedström skulle få köpa tomten. Stadskassören upplyste dels att stadsträdgården totalt kostat 2000 riksdaler dels att arrendet för innevarande år var 35 riksdaler. Frågan överlämnades till fullmäktige och resultatet blev att trädgården skulle finnas kvar.

Våren 1870 bjöds trädgården ut på arrende för fem år och rektor Carl Johan Backman (1822–1898) vid läroverket ropade in den för skolans räkning. Enligt Norrbottens-Kuriren den 25 juli 1873 blev trädgården en simpel kåltäppa:

”Vår så kallade trädgård är en större skam för samhället än om alls ingen finnes. En trädgård utan träd är i det hela en orimlighet men blir både ynkelig och löjlig då den finnes vara rätt och slätt ett potatisland. Våra grannstäder på ömse sidor om oss hava redan skaffat sig platser som förtjäna namnet stadsträdgårdar. Åtminstone är den i Piteå ganska ändamålsenlig såsom en förlustelseort för stadens befolkning, och blir det ännu mer då den växer ut till stranden. Det är gott och väl att ett fattigt och skuldsatt samhälle i första rummet tänker på att betala sina skulder och förkovra sina tillgångar, men har den en gång – gudbevars – skaffat sig en stadsträdgård bör denna väl ej i årtal förbliva en – kåltäppa.”

Luleås första stadsträdgård slutade sina sista fem år som skolträdgård. Från 1875 bildade landshövdingen Widmark Norrbottens läns trädgårdsförening och intresset för trädgårdsskötsel ökade. I detta förnyade intresse anställde Luleå stad år 1876 en stadsträdgårdsmästare, den andra i ordningen, vid namn Erik Wilhelm Lindqvist. Men det fanns nya planer för området där stadsträdgården låg och under sommaren 1878 påbörjades uppförandet av Västra skolan, vilken kunde invigas 1880. Den nya stadsträdgården inrättades 1876 i nuvarande Hermelinsparken. Tiden gick och Västra skolan brändes ned som övningsobjekt 1964. Sedermera uppfördes den gymnastikbyggnad som numera är gymnasieskolans bibliotek. Så det kultiveras fortfarande på den gamla stadsträdgårdstomten, men på ett annat sätt.

Otryckta källor

Luleå kommuns stadsarkiv:

- Stadsfullmäktige och drätselkammarens handlingar
- Husförhörslängder Luleå stad

Tryckta källor

- Norrbottens-Kuriren, olika årgångar
- Norrbottens läns hushållningssällskap 1850–1950, minnesskrift. Luleå 1950